

RAZNOVRSNOST PRISTUPA I OTPORA GLOBALIZACIJI¹

Dr Tatjana Đurić Kuzmanović*

Sažetak: U ovom radu sistematizuju se razlike između teoretičara i praktičara u promišljanju globalizacije. Ovaj proces se često svodi samo na ekonomsku i političku dimenziju i na neoliberalizam kao ideološku osnovu utemeljenu u Vašingtonskom konsenzusu. Stoga, dat je pregled otpora globalizaciji neoliberalnog tipa, koji dolaze kako od strane tradicionalnih, vladajućih teoretičara, ekonomista, praktičara, institucija i društvenih pokreta i grupa, tako i od strane alternativnih teoretičara i alterglobalista. Konačno, kao ključne izazove sa kojima se danas suočava savremeno upravljanje globalizacijom, prepoznaju se u negativnim posledicama koje globalizacija neoliberalnog tipa ostavlja po ljudsku bezbednost, društvenu jednakost i demokratiju. Takvi efekti globalizacije podstiču na otpore i promene, kao što moćne političke i ekonomske strukture i njihove interesi podržavaju održavanje neoliberalnog obrasca globalizacije.

Gljučne reči: globalizacija, neoliberalizam, Vašingtonski konsenzus, alterglobalisti

Abstract: In this paper I systematize the main differences among theorists and practitioners in thinking of the nature and character of globalization. This process has often been reduced only on its economic and political dimensions and on Neoliberalism as its ideological route, based in Washington consensus. Following introduction, I made a short review of the resistance and challenges towards neoliberal type of globalization which comes from traditional mainstream theorists, economists, practitioners, institutions and social movements and groups, as well as from alternative theorists and alterglobalists.

On this inspiration, I recognize the main challenges which contemporary management of globalization is faced with in the negative consequences of globalization in the domain such as social safety, social equality and democracy. Those effects inspire the resistance and changes and powerful political and economical structures support maintenance of the neoliberal path of globalization.

Key words: globalization, Neoliberalism, Washington consensus, alterglobalists

Uvod – definisanje globalizacije

Globalizacija kao naj snažniji svetski proces današnjice utiče na poslovne, ekonomske, društvene i kulturne odnose svih ljudi i nacionalnih ekonomija. Globalizacija jeste postala „termin koji mora da zauzme ključno mesto u leksikonu društvenih nauka”², ali i dalje ostaje otvoreno pitanje kako bi on trebalo da se definiše. Termin *globalizacija* je prvi put upotrebljen 1960-tih godina i od tada se koristi kako u stručnoj, tako i u popularnoj literaturi u različitim značenjima: kao proces, kao stanje, kao sistem, snaga, ili doba. Takođe, ovaj termin se odnosi na najrazličitije fenomene: od inovacije u komunikacionim tehnologijama, transnacionalne interakcije proizvodnih sistema i finansijskih transfera, do medijskog rasprostiranja informacija, ili masovnih pomeranja ljudi (turista, migranata, izbeglica) širom sveta. Upravo zbog ovakve višeslojnosti termina, suština ovog izraza ostaje zbujujuća. Reč je o izuzetno složenom procesu o kome različiti autori imaju veoma različita viđenja. S obzirom na kompleksnost i multidimenzionalnost globalizacije i mnoštvo uglova iz kojih se ona posmatra, ne postoji opšteprihvaćena definicija globalizacije. Postoji nekoliko glavnih pravaca mišljenja o globalizaciji sa mnoštvom podvarijanti i još više dilema. Dileme vezane za globalizaciju

¹ Ovaj rad predstavlja sažetu i prerađenu verziju prvog i drugog poglavlja autorkinog udžbenika Poslovno okruženje (2008) pod naslovom (1) Globalizacija – pristupi, dimenzije i efekti i (2) Otpori i izazovi globalizaciji.

* dr Tatjana Đurić Kuzmanović, profesor, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad

² Gidens, 1990: 56

se odnose na to: da li je ona proces ili mit; nova ili stara pojava; homogena u svom delovanju, ili ima i pozitivne i negativne efekte; do toga da li podstiče razvoj novog modela ekonomskog i društvenog razvoja, ili nove svetske krize³. U savremenim raspravama o globalizaciji dominira pitanje u kojoj fazi se danas nalazi globalizacija i kuda nas ona vodi?

Značenja koja su pripisivana globalizaciji vremenom su se usložnjavala, posebno kada su se, uz ekonomsko, uzimala u obzir i njena kulturna, politička i druga značenja. Posebnu zaslugu za otvaranje debate o globalizaciji imali su teoretičari međunarodnih odnosa, među kojima su posebno postale poznate dve rivalske škole mišljenja, Valerštajnova (Wallerstein) teorija svetskog sistema i teorija internacionalnih odnosa Gidens (Giddens), mada je ovaj drugoj sam autor u svojim novijim radovima porekao aktuelnost⁴.

Globalizacija nije pravolinijski proces, već je protkana protivrečnim, pa ipak paralelnim diskursima promenljivih nivoa intenziteta i brzine (Boaventura de Soza Santos, 2002). Prema tome, nije reč samo o bogatstvu sadržaja i različitih pristupa globalizaciji, već i o različitim kriterijumima na osnovu kojih se oni razvrstavaju i mnoštva pitanja koja otvaraju. Tako, Vuletić Vladimir skreće pažnju na različita viđenja onih koji globalizaciju tumače kao stvaran društveni proces iz perspektive svetsko-sistemske teorije⁵, potom onih koji je smatraju opisom stvarnosti bez teorijskog značenja (Friedman) i onih koji o njoj razmišljaju kao projektu⁶. Takođe, različita su viđenja odnosa prema globalizaciji: *hiperglobalista*, odnosno autora za koje je globalizacija novo doba ljudske istorije sa globalnom politikom, ekonomijom i civilnim društvom⁷, *skeptika* koji globalizaciju doživljavaju kao mit koji u stvarnosti gotovo da ne postoji⁸ i *transformacionista* čije mišljenje, da je globalizacija realan, kompleksan i protivurečan fenomen⁹, danas prevladuje.

Nadalje, razlikuju se shvatanja onih koji globalizaciju vide kao nastavak modernizacije¹⁰, odnosno imperijalizma i postmodernističkog zaokreta (Robertson). Tako, na primer, Gidens globalizaciju definiše kao „jačanje društvenih odnosa širom sveta kojima se povezuju međusobno udaljena mesta tako da lokalna dešavanja oblikuju događaji koji se odvijaju na velikoj udaljenosti i obrnuto”¹¹. Različita su i viđenja onih koji kao najuticajnije procese, koji se moraju sagledavati u rešavanju savremenih problema, vide globalne uticaje, a ne nacionalnu državu, fokusirajući se pri tome na različite pristupe (svetski sistem, globalnu kulturu, globalno društvo, globalni kapitalizam). Različiti su pristupi raznih autora i u odnosu na viđenje ključnih faktora koji objašnjavaju globalizaciju, jer dok jedni insistiraju na postojanju dominantne logike globalizacije (Robertson, Apadurai), drugi svoju pažnju usmeravaju na neku od dimenzija globalizacije (ekološku, političku, tehnološku, geografsku, urbanu i slično).

Konačno, u novije vreme je postala vidljiva još jedna podela, na autore koji ističu različite aktere globalizacije i različito vrednuju njihov značaj¹², gde jedni (transnacionalne organizacije i snažne nacionalne države) prioritet daju tzv. „globalizaciji odozgo”, a drugi (anti, alter globalizacijski pokreti) smatraju uticajnijom „globalizaciju odozdo”.

Najčešće razmatrana dimenzija globalizacije jeste njena ekonomska dimenzija. Ova, „ekonomska globalizacija” se često naziva i „korporativnom globalizacijom” ili „globalizacijom odozgo”, zahvaljujući ogromnoj snazi koju poseduju transnacionalna preduzeća koja njome upravljaju. Transnacionalne korporacije danas kontrolišu većinu svetskog ulaganja kapitala, tehnologiju i pristup internacionalnim

³ Hjuton, W., Gidens, A., 2000.

⁴ Vuletić, Vladimir, 2003.

⁵ Walerstein, 1995, Chase-Dunn, 1998.

⁶ Chomsky Noam, 1999, Klein Naomi, 2001.

⁷ Held, 1999.

⁸ Hirst and Thompson, 1996.

⁹ Robertson, 1992, Vuletić, 2003.

¹⁰ Gidens, 1990.

¹¹ Gidens, A., 1994: 64

¹² Grubačić, A., 2003.

tržištima.¹³ Transnacionalne kompanije su konsolidovale svoju proizvodnju na sve više deregulisanom globalnom tržištu rada. Postojanje jeftinog rada, sredstava i povoljnih proizvodnih uslova na nerazvijenom svetskom Jugu pojačali su pokretljivost i profitabilnost njihovog kapitala. Njihova mogućnost da razbiju proizvodne procese u mnogo zasebnih, dislociranih faza u svetu promenila je prirodu globalne proizvodnje. Ovakve globalne mreže transnacionalne proizvodnje omogućile su transnacionalnim korporacijama kao što su „Nike”, „General Motors” i „Volkswagen” da proizvode, distribuiraju i plasiraju svoje proizvode na globalnom nivou. Takođe, ove transnacionalne proizvodne mreže povećavaju snagu globalnog kapitalizma tako što olakšavaju transnacionalnim kompanijama da zaobiđu nacionalne radničke sindikate koji bi štitili interese radnika u pogledu visine nadnica i uslova njihovog rada.

Istovremeno, nastanak globalnog svetskog upravljanja korespondira i sa razvojem „globalnog civilnog društva”, odnosno sa nastankom i umrežavanjem hiljada dobrovoljnih, nevladinih asocijacija širom sveta poput, „ATTAC”, „Amnesty International”, „Greenpeace” i mnogih drugih. Ovakve asocijacije predstavljaju takozvanu „globalizaciju odozdo” i milione običnih građana koji su na različite načine uključeni u njihov rad. Oni, koji sagledavaju i neposredno osećaju ekonomske, političke i društvene efekte globalizacije, sve snažnije pokazuju i spremnost da im se suprotstave.

Kako bi pomirio suprotstavljene strane u definisanju procesa globalizacije, Manfred Stidžer¹⁴ izdvaja četiri osnovne karakteristike globalizacije:

1. Stvaranje novih i multipilikacija postojećih društvenih mreža i interakcija daleko prevazilaze tradicionalne, političke, ekonomske, kulturne i geografske granice.
2. Ekspanzija društvenih veza, aktivnosti i međusobnog delovanja (npr. finansijska tržišta, tržišni centri, trgovina elektronikom).
3. Intenziviranje i akceleracija društvenih razmena i aktivnosti (npr. Internet, koji nudi razne informacije u roku od nekoliko sekundi, i satelitske antene). Drugim rečima, procesi globalizacije i lokalizacije impliciraju jedno drugo¹⁵.
4. Sve tri prethodno navedene karakteristike ne postoje samo na materijalnom planu, već i na subjektivnom planu ljudske svesnosti sebe kao dela globalnog u celini.

Na osnovu prethodno navedenih karakteristika autor definiše globalizaciju kao multidimenzionu grupu društvenih procesa koji stvaraju, umnožavaju i intenziviraju društvene međuzavisnosti i razmene širom sveta, dok u isto vreme kod ljudi hrani rastuću svest o produbljivanju veza između lokalnog i udaljenog. Međutim i pomenuta definicija globalizacije izmiče potpunoj određenosti, pri čemu je paralela sa definicijama globalizacije stručnjaka sa različitih polja delovanja (sociolozi, ekonomisti,...) više nego očigledna.

¹³ Na primer, već 1999. godine je 142 od 200 vodećih transnacionalnih preduzeća bilo poreklom iz samo tri zemlje: Sjedinjenih Američkih Država, Japana i Nemačke, a od 100 najsnažnijih privrednih subjekata na svetskom nivou 51 su bile transnacionalne korporacije (Steger, 2003: 48).

¹⁴ Steger, 2003

¹⁵ Manfred B. Stidžer navodi primer avganistanskog teroriste, Osama bin Ladena, da bi pokazao kontroverznost antiglobalista koji koriste tekovine najsavremenije tehnologije i dovode svoja ubedenja do apsurdna. Dekonstruktivna analiza Osama bin Ladena ocrta taj paradoks. Naime, izjava bin Ladena, emitovana 7. oktobra 2001. godine u Sjedinjenim Američkim Državama, nepunih mesec dana nakon terorističkog napada na Svetski trgovinski centar, pokazuje da je za ostvarenje ovog emitovanja bila potrebna najsavremenija tehnologija i samo nekoliko sati nakon emitovanja na televiziji, snimak je bio dostupan korisnicima Interneta. Ispod njegove moderne gerilske uniforme se naziralo tipično narodsko odelo. Ovo preplitanje moderne i tradicionalne nošnje, Stidžer naziva hibridizacijom. Zatim navodi da je njegova puška - kalašnjikov, verovatno dobijena od strane ruske mafije, ili prokrijumčarena podzemnim kanalima iz Kine. Konačno, ručni sat, koji je bio na desnom zglobu bin Ladena, je „timex”, proizvod američke kompanije iz Konektikata. Svrha ove dekonstrukcije je slikovit prikaz paradoksa globalizacije, odnosno njene socijalne dinamike. Savremeno doba je stvorilo ovakve „hi-tech” teroriste.

Globalizacija nije jednodimenzionalna, homegena i jednoobrazna pojava. Ona predstavlja proces složene interakcije ekonomske, društvene, političke, pravne, kulturne, verske i drugih dimenzija stvarnosti, i istovremeno kombinuje univerzalnost i ukidanje nacionalnih granica sa lokalnom raznovrsnošću. Tako shvaćena globalizacija podrazumeva „raznovrstan interaktivan odnos sa drugim, uporednim procesima transformacija svetskog sistema kao što su: dramatičan porast nejednakosti između bogatih i siromašnih u svakoj zemlji ponaosob; prenaseljenost; ekološke katastrofe; etnički sukobi; masovne migracije na međunarodnom planu; pojava novih država i propast ili opadanje starih; sve veći broj građanskih ratova; organizovani zločini na globalnom nivou; formalna demokratija kao politički uslov za dobijanje međunarodne pomoći itd“¹⁶.

Neoliberalizam i globalizacija

Uprkos raznolikim manifestacijama, globalizacija se uobičajeno povezuje sa usponom neoliberalnog mišljenja, odnosno neoliberalizmom, i na njemu zasnovanom restrukturiranju svetske ekonomije¹⁷. Neoliberalizam je ukorenjen u klasičnim liberalnim idejama Adama Smita (1723 - 1790) i Dejvida Rikarda (1772 - 1823). Oni su tržište smatrali samoregulišućim mehanizmom, za koji su smatrali da, težeći ka ravnoteži ponude i tražnje, istovremeno obezbeđuje i najefikasniju raspodelu resursa. Stoga su zaključivali da bi svaka državna intervencija na tržištu neizbežno vodila u društveno nazadovanje ili stagniranje, političku korupciju i suvišnu državnu birokratiju. U domenu međunarodnih ekonomskih odnosa, oni su stoga, zagovarali ukidanje međunarodnih trgovinskih barijera, poput carina na izvoz i uvoz. Sociolozi su, poput britanski sociologa Herberta Spensera (1820 - 1903), pomenutu ekonomsku doktrinu upotpunili idejom takozvanog „socijalnog darvinizma“, prema kojoj slobodne tržišne ekonomije stvaraju najcivilizovaniji oblik ljudske konkurencije u kojoj se „najsposobniji“ uzdižu do vrha društvene hijerarhije.

U osnovi klasičnog i savremenog liberalizma jeste individualizam, odnosno zalaganje za autonomiju i slobodu pojedinca, nepovredivost privatne svojine, univerzalizam i neprikosnovenost ljudskih prava i slobodnog tržišta. Usled razarajućih efekata svetske ekonomske krize i ratova, tridesete i pedesete godine XX veka donele su odbacivanje liberalnih ideja. Umesto toga, većina nacionalnih ekonomija je prihvatila državni intervencionizam utemeljen u idejama britanskog ekonomiste Džona Majnarda Kejnza, kreatora Breton Vuds sistema. Međutim, tokom osamdesetih godina XX veka, britanska premijerka Margaret Tačer i američki predsednik Ronald Regan povelili su neoliberalnu »revoluciju« protiv kejnzijanizma, tzv. „neoliberalnu kontrarevoluciju“¹⁸. Dotadašnja kejnzijanska orijentacija Međunarodnog monetarnog fonda - MMF-a, koja je naglašavala neuspehe tržišta i potencirala aktivnu ulogu vlade u stvaranju zaposlenosti, bila je tokom osamdesetih godina XX veka zamenjena novom „mantrom“ slobodnog tržišta, neoliberalizmom.

Neoliberalizam predstavlja specifičnu integraciju ekonomskih procesa i definisanu ideologiju savremenog, globalnog kapitalizma, koja počiva na „**Vašingtonskom konsenzusu**“¹⁹. Sam neoliberalni konsenzus je sklop četiri konsenzusa¹⁹, kojima je zajednička ideja, tzv. „meta konsenzus“, da je nastupilo novo razdoblje u razvoju čovečanstva u kome više nema dubokih političkih rasepa, ni značajnih razlika između različitih modela društvene transformacije. To novo razdoblje karakterišu saradnja velikih sila i regionalne integracije, pri čemu su ratovi koji se vode malog intenziteta, na periferiji svetskog sistema i pod njihovom kontrolom. Ideologija neoliberalne globalizacije, kao politički motivisane konstrukcije mišljenja o globalizaciji koje je usmereno na stabilizaciju i očuvanje postojećih nejednakih odnosa moći, ogleda se u pet glavnih ideoloških zahteva²⁰ kojima se globalizacija predstavlja kao: (1) liberalizacija i globalna integracija tržišta, (2)

¹⁶ Santos Boaventura de Soza, 2002: 6

¹⁷ Đurić Kuzmanović, T., 2005, 43-48

¹⁸ Lal Deepak, 1985.

¹⁹ Santos Boaventura de Soza, 2002: 7

²⁰ Steger, B.M., 2003: 93 - 112

neizbežan i nepovratan proces, (3) odsustvo vantržišne mobilizacije i kontrole, (4) dobrobit za svakog, (5) najdalje širenje vladavine tržišne demokratije.

Izvori neoliberalizma, odnosno institucionalne i dublje strukturne snage koje su, tokom protekle dve i po decenije, davale primat neoliberalizmu u oblikovanju globalizacije, odnose se na međuzavisnost uslova formiranih u oblasti poslovanja, proizvodnje, znanja i društvenih mreža (Jan Aart Scholte). Drugim rečima, promovisanju neoliberalne politike pomagale su ključne promene koje su se dogodile u načinu upravljanja savremenom kapitalističkom razvoju, generalnom osnaživanju modernog racionalizma, specifičnom osnaživanju ekonomske nauke i globalne menadžerske klase. Rušenje komunizma u Sovjetskom Savezu i u Centralnoj i Istočnoj Evropi 1989-1991. godine dali su ovom procesu dodatno ubrzanje i legitimitet. Nije se, doduše, pokazalo sasvim tačnim verovanje Frensisu Fukujame da će generalizacijom i globalizacijom liberalnih vrednosti doći do kraja istorije i do univerzalizacije liberalne demokratije i da nasilan sukob između liberalnih demokratija više neće biti moguć, jer će demokratska društva uvek nalaziti mirna rešenja za svoje konflikte²¹. Suprotno prethodnom mišljenju, neki teoretičari, poput Semjuela Hantingtona, smatrali su da demokratske i liberalne vrednosti, usled tvrdih religioznih i etničkih identiteta neće postati opšteprihvaćene, dok su drugi, poput Imanuel Valerštajna, čak smatrali da je pad komunizma istovremeno i „kolaps liberalizma“²².

Neoliberalni konsenzus u ekonomiji doneo je tri novine: drastično ograničenje državne regulative u ekonomiji, nova prava u pogledu međunarodnog vlasništva stranih investitora i inovatora i podređenost nacionalnih država multilateralim agencijama²³, kao što su Svetska banka (SB), Međunarodni monetarni fond (MMF) i Svetska trgovinska organizacija (STO). Ove multilateralne agencije stekle su privilegovanu poziciju u pravljenju i sprovođenju neoliberalnih pravila teorije i prakse globalne ekonomije – neoliberalizma, kao novih standarda kojih se moraju pridržavati sve zemlje sveta u reformisanju svojih ekonomija.²⁴ Ključne tačke Vašingtonskog konsenzusa, kojih se moraju pridržavati vlade onih zemalja koje žele da im budu odobreni zajmovi, jesu: (1) Privatizacija javnih preduzeća; (2) Zaštita imovinskih prava; (3) Deregulacija ekonomije; (4) Liberalizacija trgovine, smanjenje carine i stimulisanje izvoza; (5) Uklanjanje kontrole nad globalnim finansijskim tokovima i unapređenje direktnih stranih investiranja; (6) Reforma poreske politike u pravcu obimnog smanjenja poreza; (7) Monetarne mere suzbijanja inflacije, uz prihvatanje rizika od nezaposlenosti i strogu kontrolu rada; (8) Smanjenje budžetskog deficita i javnih troškova, pogotovo u vojnoj i javnoj administraciji, ali i socijalnih izdataka; (9) Finansijska liberalizacija, sa tržišnim kamatnim stopama uz garantovanje finansijske discipline.

Ključni deo novog Vašingtonskog konsenzusa odnosio se na saglasnost pomenutih institucija oko „pravilnih“ politika za zemlje u razvoju - radikalno različitom pristupu ekonomskom razvoju i stabilizaciji. Da bi zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji dobile finansijsku pomoć od pomenutih institucija, one moraju da sprovedu takozvane „strukturne programe prilagođavanja“ u pravcu privatizacije, liberalizacije i stabilizacije svojih ekonomija.²⁵ U zemljama u razvoju (takozvanog Trećeg sveta) i kasnije, u prvim fazama tranzicije zemalja Istočne Evrope, ovaj program je podrazumevao tzv. „MMF šok terapiju“.

²¹ Fukuyama, F., 1992.

²² Wallerstein, I., 1995

²³ Stiglitz, Joseph, 2002, Santos Boaventura de Soza, 2002: 10

²⁴ Ovaj paket neoliberalne politike je kreirao Džon Vilijams, stručni savetnik Međunarodnog monetarnog fonda tokom 1970-ih godina. Ovaj program je nazvan Vašingtonskim konsenzusom, jer je, sredinom osamdesetih godina XX veka potpisan u Vašingtonu od strane država koje su činile osnovu svetskog ekonomskog sistema i jer odražava dominantnu poziciju Sjedinjenih Američkih Država u Međunarodnom monetarnom fondu i Svetskoj banci.

²⁵ Propisi pomenutih multilateralnih agencija se širom sveta primenjuju ili krajnjom strogošću (metodom gvozdene pesnice), ili sa izvesnim stepenom fleksibilnosti (metodom plišane rukavice).

Dimenzije i efekti globalizacije

Globalizacija, pored ekonomske i političke dimenzije, ima svoju društvenu, kulturnu, religijsku, kao i mnoge druge dimenzije. Stoga, svodenje procesa globalizacije prevashodno na njenu ekonomsku dimenziju može voditi dvostruko pojednostavljenom zaključivanju: da je globalizacija prvenstveno, ili pretežno ekonomski proces i da oko takvog njenog tumačenja postoji konsenzus. Međutim, reč je o tome da se izučavanje globalizacije uobičajeno *svodi* samo na ekonomsku dimenziju, a ova na neoliberalni, tj. Vašingtonski konsenzus. Time se promišljanje globalizacije ograničava na razmatranje pitanja o budućnosti svetske ekonomije, razvojne politike i uloge države u ekonomiji. Takvo shvatanje globalizacije samo delimično je tačno, jer ne uzima u obzir ideje i delovanje svih koji u procesu globalizacije učestvuju, već samo onih koji takav konsenzus grade na osnovu političkih odnosa snaga i moći koje u datom momentu preovlađuju. Čak i tako posmatran konsenzus, dobija snažne impulse „iznutra” za sopstvenim preispitivanjem.²⁶ Naime, globalizacija istovremeno predstavlja i izazov, ali i pretnju, kako pojedincima, tako i malim i velikim kompanijama, lokalnim zajednicama, regionima, pa i čitavim nacionalnim državama, u zavisnosti od toga kako se oni uključuju, ili bivaju uvučeni u ovaj proces i kakve efekte mogu očekivati. Postoje, prema tome, potencijalni i dobitnici i gubitnici u procesu globalizacije kako na različitim teritorijalnim nivoima posmatranja, tako i u okvirima različitih segmenata i struktura stanovništva na različitim teritorijama.

U središtu globalizacije, prvenstveno posmatrane kao ekonomski fenomen, je zapažanje da se snažno povećavaju međusobne ekonomske aktivnosti između ljudi koji žive u različitim državama. Stoga se proces ekonomske globalizacije uobičajeno definiše kao rastuća ekonomska međuzavisnost između privrednih subjekata različitih nacionalnih ekonomija i samih nacionalnih ekonomija, kako u pogledu sve većeg obima i sve razgranatijih oblika međusobnih transakcija dobara, usluga i kapitala, tako i sve brže i rasprostranjenije difuzije tehnologije.²⁷ Osnovne ideje koje nameće ekonomska dimenzija globalizacije jesu da je koncept suvereniteta nacionalne države i ekonomije narušen²⁸ i da se formiraju novi regionalni i transnacionalni savezi i sistemi kao regulatori globalizovane ekonomije.

Politička dimenzija procesa globalizacije se odnosi na intenziviranje i uspostavljanje novih međusobnih političkih odnosa širom sveta, uz uvažavanje novih pravila koja se tiču nacionalnog suvereniteta različitih država, na rastući uticaj međunarodnih organizacija i novog regionalnog i globalnog političkog sistema upravljanja.²⁹ Dominantna politička globalizacija se oslanja na tri komponente Vašingtonskog konsenzusa, o: slaboj, ali delotvornoj državi, liberalnoj demokratiji, i vladavini prava i pravosudnog sistema.³⁰

U celini gledano, optimisti bi, već iz prethodnih odlika procesa ekonomske i političke globalizacije prepoznali korisne efekte procesa globalizacije po ekonomski i društveni razvoj nacionalnih ekonomija.³¹ Pozitivni efekti ekonomskog procesa globalizacije su, u osnovi, slični pozitivnim efektima specijalizacije i širenja tržišta kroz trgovinu, koje su isticali još klasični ekonomisti. Globalizacija podstiče snažniju međunarodnu podelu rada i efikasniju alokaciju štednje, povećavajući time produktivnost rada i, posredno, životni standard prosečnog građana. Olakšan pristup stranim proizvodima, omogućava potrošačima da se opredeljuju između sve šireg spektra, sve kvalitetnijih dobara i usluga, po nižoj ceni. U procesu globalizacije, osnovni izvori privrednog rasta i strukturnih promena unutar same nacionalne ekonomije jesu međunarodna trgovina, konkurencija i tehnološki progres. Uz pretpostavku podsticanja daljih kontinuiranih i adekvatnih promena između različitih sektora ekonomskog sistema, strukture zaposlenosti i raspodele dohotka, za očekivati je da će društvo u celini imati koristi od opisanog procesa ekonomskog razvoja. Širenje međunarodne trgovine ekonomski bi pomoglo razvoj nacionalne države, obogatilo veći deo Azije i

²⁶ Stiglitz, J., 2002.

²⁷ World Economic Outlook, 1997: 94

²⁸ Blomstrom, Hettne, B., 1998.

²⁹ Đurić Kuzmanović, T. 2005: 43-64

³⁰ Santos Boaventura de Soza, 2002: 18

³¹ Đurić Kuzmanović, T. 2005: 51-56

učinilo da mnogi ljudi žive duže nego pre i da njihov životni standard bude bolji. To bi, takode, dalje vodilo upoznavanju novih tehnologija, prilazu novim tržištima i kreiranju novih industrija. Pozitivni efekti političkog procesa globalizacije bili bi, takode prema optimističkim mišljenjima, stvaranje kosmopolitske globalne demokratije, bazirane na (Zapada) kosmopolitskim idealima, međunarodnim zakonima i mrežama vladinih i nevladinih organizacija.

Međutim, u stvarnosti se pokazalo da ekonomski i politički efekti procesa globalizacije ni izdaleka nisu samo, pa ni pretežno, pozitivni. Debata se uveliko vodi između onih koji su uvereni u preovlađujući negativan odnosno, pozitivan karakter procesa ekonomske i političke globalizacije. Ključno pitanje globalizacije jeste kakvi su njeni efekti kako na globalnom, tako i na nacionalnom nivou. Kakve efekte proces globalizacije ostavlja na razvijene zemlja, kakve na ekonomije u tranziciji i kakve na one manje razvijene? Kako proces globalizacije utiče na nadnice, zaposlenost i raspodelu dohodaka u različitim zemljama?

U celini gledano, ekonomska globalizacija je donela mogućnosti za viši privredni rast i bolji životni standard stanovništva, ali je otvorila i nove rizike za siromašne, ranjive i marginalizovane grupe stanovništva. Neoliberalna demokratija do danas u svetu nije postala univerzalna vrednost³², niti je liberalna etika, prihvaćena kao univerzalan ideal za sve kulture. U društvima, poput Rusije, Kine i Indije, prisutno je snalaženje u liberalnoj ekonomiji, ali je istovremeno vidljivo i nepristajanje na osnovna načela demokratije u pogledu slobode građana i institucija.³³ Takode, ako se uzmu u obzir i Evropska unija, Japan i Kina, ostaje dilema da li je i u kojoj meri globalan liberalni karakter globalizacije. Globalizacija tržišne privrede ne znači istovremeno i globalizaciju liberalnih vrednosti.³⁴

Otpori globalizaciji

Globalizacija je, tokom proteklih godina, postala dominantna, ali i kontroverzna tema. Savremeni teoretičari globalizacije, kao i obični građani, sve češće, postavljaju pitanja kolike su protivrečnosti neoliberalne globalizacije i da li je budućnost sveta u globalnom društvu koji počiva na neoliberalnom modelu. Da li će se na globalizaciju gledati kao na proces homogenizacije, ili heterogenizacije, uveliko zavisi od perspektive koju koriste tokom analize. *Tradicionalni, modernizacijski orijentisani teoretičari*, globalizaciju uglavnom vide kao nastavak homogenizacije sveta prema modelu danas najrazvijenijih zemalja Zapada. Jednodimenzionalnost tog procesa uveliko određuje neoliberalna logika koja je zasnovana na modernizacijskom načinu mišljenja. Tako je, na primer, Francis Fukujama najavljivao „kraj istorije” i univerzalizaciju i globalizaciju liberalne demokratije i njenih vrednosti.^{35, 36}

³² Michael W. Doyle, 1997.

³³ Kina je, na primer, postala „svetska prodavnica” i jedno od glavnih mesta transnacionalnog korporativnog investiranja. Stopa privrednog rasta koju Kina ostvaruje i njen značaj u trgovinskoj razmeri naveli su Evropsku uniju da 2006.godine formuliše nove trgovinske i investicione odnose sa Kinom kao prvim trgovinskim partnerom.

³⁴ Iako je globalizacija potekla iz prevlasti neoliberalne ekonomije, ona je bitno uticala i na same Sjedinjene Američke Države. U političkom smislu, u njima je nastala nova, postdemokratska oligarhijska upravljačka struktura (Michael Lind, 1995). U ekonomskom pogledu, Sjedinjene Američke Države jesu u konkurenciji sa EU (isprva samo Nemačkom), Japanom i Kinom razvile najmoćniju ekonomiju (Samardžić, Nikola, 2006), ali su same postale neodvojivi deo strukture svetske ekonomije. Ekonomski razlog tome leži u snažnoj potrebi Sjedinjenih Američkih Država za prilivom stranog kapitala kojim bi pokrivala rastući trgovinski deficit, nastao kao posledica deindustrijalizacije i izmeštanja proizvodnje tokom sedamdesetih godina prošlog veka u one delove sveta gde je bilo dovoljno jeftine radne snage. Istovremeno, politički i vojni uticaj Sjedinjenih Američkih Država je dalje uvećavao njihov uticaj na globalnu ekonomiju.

³⁵ Francis Fukuyama, 1992

Za razliku od takvih pogleda, neki teoretičari, pak, globalizaciju više opisuju kao globalizovanu proizvodnju različitosti³⁷. Na primer, Majkl Dojl je prihvatio Fukujamino mišljenje o nemogućnosti nasilnih sukoba između liberalnih demokratija, ali je i zapazio da liberalna demokratija nije postala univerzalna vrednost.³⁸ Takođe, pojedini autori postavljaju pitanje da li su liberalna ekonomija i politika, kao pokretači globalizma, jedini uzročnik svetske bede, ili bi dublje uzroke trebalo tražiti, u kolektivističkoj demagogiji i totalitarizmu lokalnih monopolskih grupa. Naime, individualizam, kao temelj i klasičnog i savremenog liberalizma, podrazumeva poštovanje autonomije pojedinca, nepovredivost privatne svojine i neprikosnovenost ljudskih prava i slobodnog tržišta. Iako ne postoji tipičan, ili obavezujući model liberalizma, može se smatrati da, generalno posmatrano, zajedničke pokretačke snage svakog liberalizma jesu uverenost u snagu liberalnih načela i nenasilne istorijske evolucije društvenih sistema. Međutim, čak i teoretičari koji odbijaju neoliberalnu logiku, retko napuštaju ideju o globalizaciji kao linearnom procesu. Iako oni globalizaciju smeštaju u širi, društveni kontekst, taj kontekst se dalje uglavnom ne problematizuje. Odnosno, ne postavlja se pitanje iz čije perspektive je globalizacija globalan proces i za koga je ona takva.

Da bi razumeli šta je u procesu globalizacije krenulo pogrešno, potrebno je, kao što upozorava (Džozef E. Štiglic - Joseph Stiglitz)³⁹, sagledati ulogu tri najvažnije institucije koje vladaju globalizacijom: Međunarodni monetarni fond, Svetsku banku i Svetsku trgovinsku organizaciju. U većini slučajeva, komercijalni interesi koji su prevladali u ovim institucijama, zamениli su brigu za demokratiju, ljudska prava i socijalnu pravdu. Mnoštvo drugih institucija koje imaju ulogu u međunarodnom ekonomskom sistemu, poput regionalnih banaka i velikog broja organizacija pri Ujedinjenim nacijama (UN razvojni program - UNDP ili UN konferencija o trgovini i razvoju - UNCTAD), imale su različite poglede od Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke, ali nisu ostvarivali dovoljan uticaj na ukupne svetske ekonomske i političke tokove.⁴⁰ Sredinom i tokom druge polovine devedesetih godina prošlog veka, pod sve snažnijim pritiskom kako iznutra, ali i antiglobalističkih pokreta i javnosti, Međunarodni monetarni fond i Svetska banka su postali skloniji da preispituju i ublaže svoju politiku i u pogledu specifičnosti različitih zemalja u tranziciji.⁴¹

³⁶ Doduše, neki autori, poput Majkl Linda, upozoravaju i da u društvima neoliberalne demokratije nastaje nova, postdemokratska oligarhijska upravljačka struktura (Michael Lind, 1995).

³⁷ Appadurai, 1997., 1999

³⁸ Doyle, W. Michael, 1997

³⁹ Džozef E. Štiglic je jedan od najuglednijih svetskih ekonomista i dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 2001. godine. Bio je predsednik Veća ekonomskih savetnika bivšeg američkog predsednika Bila Klintonu i glavni ekonomista Svetske banke (od 1997. do 2000. godine). Na osnovu svog iskustva „iznutra”, tokom rada u Svetskoj banci, o načinu funkcionisanja globalnih svetskih institucija, postao jedan od oštrih kritičara globalizacije (Stiglitz, 2003., 2006a, 2006b).

⁴⁰ Tako, najnoviji Izveštaj nezavisne komisije za vrednovanje pri Međunarodnom monetarnom fondu (The Independent Evaluation Office - IEO), kritikuje ulogu MMF u upravljanju tokovima pomoći ka Sub-Saharskoj Africi (Evaluation Finds That IMF Misleads the Public about its Role in Africa, 2007). U Izveštaju se naglašava neusaglašenost između retorike ove institucije kada je reč o njenom zalaganju za smanjivanje siromaštva i njenih konkretnih akcija koje su fokusirane na finansijsku disciplinu. Izveštaj reafirmiše značaj ranije kritike upućene na račun nedovoljne saradnje između Svetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda, što za rezultat ima izostajanje jasne analize o tome kako treba usmeravati pomoć. Civilno društvo je ovaj izveštaj kritikovalo kao koristan, ali nedovoljan, jer se nedovoljna pažnja posvećuje institucionalnim promenama, na račun insistiranja na uobičajenom poslovnom principu (business-as-usual approach). Ocenjeno je da je ponovo propuštena prilika da MMF i SB deluju zajedno i da obrate više pažnje na ograničenost absorbativnih kapaciteta pomoći, koji postoje u ovim zemljama, zahvaljujući stanju u oblasti obrazovanja i zdravlja stanovništva i infrastrukture.

⁴¹ Na primer, Robin Broud (Robin Broad), profesorka u Školi međunarodnih usluga na Američkom univerzitetu, je opisala šest mehanizama pomoću kojih Svetska banka i Breton Wud Projekat (World Bank's development economics vice-presidency - DEC i Bretton Woods Project) promovišu „neoliberalnu paradigmu slobodnog tržišta” i one čiji rad

Alternativni teoretičari (N. Klein⁴², G. Francisko, S. Strange i mnogi drugi) se u svojim analizama procesa globalizacije fokusiraju na problematizovanje društvenog konteksta u kome se globalizacija odvija. Otuda su za njih posebno značajna područja analize, poput: jednakosti i uklanjanja diskriminacije zasnovanih na rasi, rodnosti, starosti i društveno-ekonomskim karakteristikama; ostvarivanja ljudskih prava; otklanjanja nejednakosti u nacionalnom i međunarodnom pregovaranju; i razumevanja ljudskog delovanja kao značajnog dela razvojnog procesa.

Poslednjih godina aktivnosti aktera civilnog društva u kontekstu globalizacije postaju sve raznovrsnije. Kada se posmatraju iz perspektive društvene evolucije, eru globalizacije karakteriše pojava nove društvene forme, tzv. „mreže“ aktera. Ovu mrežu, prema mišljenju Mejide Kostoje⁴³ čine četiri kategorije aktera: (1) formalno strukturirane i hijerarhizirane nevladine organizacije – NVO (non-governmental organizations - NGOs); (2) amorfni i spontani društveni pokreti (social movements); (3) fleksibilne, policentrične i sinergične informativno generišuće mreže aktera civilnog društva (networks of civil society actors); i (4) geografski određeni i povremeni, interaktivni akteri civilnog društva (plateaus). Primer nevladinih organizacija jeste NVO Fokus na globalni jug (Focus on the Global South). Primer aktera tipa društvenog pokreta jeste latinoamerička mobilizacija protiv područja slobodne trgovine (Latin American mobilizations against the free trade areas -FTAs). Primer mreže civilnih organizacija je Pokret za trgovinsku pravdu (Trade Justice Movement). Konačno, primer za povremena okupljanja civilnih grupa jeste Svetski socijalni forum (World Social Forum).

Organizacione forme ovih aktera protiv globalizacije su veoma različite: od globalnih promotivnih mreža preko privremenih grupa za podršku, do globalnih foruma koji razmenjuju ideje i koordiniraju akcije na što većem broju polja i sa što manje hijerarhijskih struktura (isto, 2003). Ono što ih sve u njihovoj raznovrsnosti povezuje jeste uskraćivanje legitimiteta međunarodnim institucijama poput Svetske banke ili Međunarodnog monetarnog fonda, upoznavanje drugih ljudi širom sveta sa problemima globalizacije i borba za istinsku globalizaciju internacionalizma i socijalne pravde. Tako je Svetski socijalni forum (SSF)⁴⁴ u Porto Alegreu, u Brazilu, najavio široku diskusiju o globalnim alternativama, izgrađenim na drugačijim osnovama od neoliberalnih.

Mnogi novi društveni (socijalni) pokreti se opisuju kao antiglobalistički (protiv globalizacije) ili alterglobalistički (za drugačiju globalizaciju). Niz ideja koje su, od Nemačke, Španije, Italije do Amerike, naizgled delovale nepovezano, ili suprotstavljeno, predstavljaju delove kolektivne direktne akcije i borbe koja se naziva „globalizacijom odozdo“⁴⁵ i koje povezuje zajednički otpor korporacijski vođenoj globalizaciji. Protesti studenata, radnika, marginalizovanih grupa i svih drugih, koji prate održavanje

odgovara toj ideologiji, uključujući i manipulisanje podacima koji podržavaju ovu paradigmu, a obeshrabruju drugačija mišljenja (Broad, Robin, August 2006: 387 - 419). Takođe, grupa nevladinih organizacija i odabranih akademskih eksperata, guverner engleske banke i drugi, sastavili su izveštaj o ulozi MMF-a u procesu globalizacije (Globalisation: The Role of the IMF, 2006).

⁴² Na primer, Naomi Klajn je je postala guru alterglobalističkog pokreta i tzv. „nove levice“ nakon objavljivanja svoje knjige *No logo* (2001), koji antiglobalisti smatraju Manifestom - Kapitalom anti-korporacijskog pokreta. U povodu objavljivanja svoje nove knjige, *Šok Doktrine* (2007), Naomi Klajn kaže da su joj pažnju posebno privukla pitanja povezanosti između slobodnog tržišta, koje kreira nestabilnost i nasilja, koje oni ako ne i kreiraju, ne žele ništa da bi ga syaustavili, tokom proteklih decenija (Nineham Chris, 2007).

⁴³ Manuel Mejido Costoya, 2007

⁴⁴ Svetski socijalni forum je nastao kao globalni forum posvećen diskusijama i programskom uobličavanju globalizacije odozdo, pod sloganom „Drugačiji svet je moguć“. U 2002. godini, drugi SSF je okupio 51.300 učesnika, predstavnika 4.909 organizacija iz 131 zemlje.

⁴⁵ Grubačić Andrej, 2003

skupova Grupe 8 najrazvijenijih zemalja sveta⁴⁶ (G-8) i drugih moćnih međunarodnih institucija koje promovišu „globalizaciju odozgo“⁴⁷, od Sijetla, Melburna, Praga, Kvebeka, Manile, Vašingtona, Đenove i drugde, postaju sve snažniji i raznovrsniji. Alterglobalistički pokret kao „pokret više pokreta“ čine, između ostalih, „Mreža direktne akcije“ (Direct Action Network), „Zauzmimo ulice“ (Reclaim the Streets), „Crni blok“ (Black Blocs), „Bela odela“ (Tute Bianche), ATTAC i mnoge izrazito anarhističke grupe, ili grupe inspirisane idejama anarhizma i zapadizma. Ove društvene grupe se naglašeno suprotstavljaju pokušajima korupcije alterglobalističkog pokreta i njihovoj „globalizaciji prema liku srednje klase“ i insistiraju na direktnoj demokratiji i konsenzusu kao oblicima političkog odlučivanja i na novim taktikama građanske nenasilne neposlušnosti.⁴⁸

Alterglobalistički pokreti zagovaraju decentralizovanu, nehijerarhijsku direktnu demokratiju u kojoj se proces glasanja zamenjuje procesom konsenzusa, odnosno kolektivnog usvajanja jedne odluke i kroz nove forme samorganizovanja. Nicola Bullard (2003), je opisujući strategiju izgradnje antiglobalističkog pokreta sa fokusom na globalnom Jugu, otpor globalizaciji nazvao deglobalizacijom. Deglobalizacija, prema njegovom mišljenju, nije povratak na nacionalizam i autarhiju, niti pretpostavlja odvajanje od globalne ekonomije. Deglobalizacija, s jedne strane, podrazumeva one koji globalizuju i njihove institucije, i, sa druge strane, one koji se rekonstruišu u nastojanju da se zaštite zajednice u kojima žive i aspekte života koji su ugroženi. Stoga on ukazuje na značaj dekonstrukcije snage MMF-a, Svetske banke, Svetske trgovinske organizacije i Grupe 8 i smatra da antiglobalistički pokret treba da zahteva njihovo ultimativno reorganizovanje, ili raspuštanje. Po ugledu na antiratne pokrete, on smatra da je i snaga antiglobalističkih pokreta u njihovoj međunarodnoj raznovrsnosti i kapacitetu da analiziraju i sistematizuju širok rang problema na aktivistički način. Antiglobalistički pokreti takođe, treba da analiziraju povezanost između militarizma i ekonomskih interesa, kao međusobno osnažujućih faktora, i da radeći zajedno izgrade pokret koji će u sebi okupiti sve snage: antiratne, mirovne, antiglobalizacijske i druge društvene pokrete.

Zaključak – izazovi globalizacije

Globalizacija, shvaćena kao složen i multidimenzionalni svetski proces, izaziva veoma različita reagovanja i otvara brojne dileme. Stoga, njego izučavanje pretpostavlja kompleksan pristup sagledavanja različitih aspekata koje ona dimenzionira i oprečnih stavova koje tim povodom izaziva. Nesaglasje o globalizaciji postoji, počev od samog definisanja ovog procesa, preko različitih shvatanja o tome da li je reč o novom fenomenu ili samo o nastavku opšteg procesa integracije, pa do različitih shvatanja i vrednovanja efekata do kojih ona dovodi i dilema da li je i na koje načine moguće delovati na globalizaciju, te u kom smeru i koji akteri bi to trebali činiti. Promišljanje globalizacije je posebno osetljivo iz perspektive pojedinačne nacionalne ekonomije, privrednih i društvenih aktera. Tada se oni suočavaju sa dodatnim, brojnim strukturnim izazovima i barijerama koji, mimo opštih, testiraju i njihove dodatne specifične potencijale i ograničenja. Tada se kao ključno postavlja pitanje: ko pretežno usmerava ili upravlja ovim procesima?

Prema najnovijem Izveštaju Svetske banke, Globalna ekonomska predviđanja 2007: upravljanje sledećim talasom globalizacije (Global Economic Prospects 2007: Managing the Next Wave of Globalization

⁴⁶ Grupa G8 se prvi put sastala 1975. godine, a postala je poznata ljudima širom sveta kao neformalna grupa, odnosno forum, kako sami sebe nazivaju, „poglavara država i vlada“. Oni nisu međunarodna organizacija, nemaju administrativnu strukturu i sedište. Oni su svetski moćnici koji na svojim godišnjim samitima razmatraju probleme makroekonomske politike, slobodnog tržišta, odnose sa zemljama u razvoju i Istoka i Zapada, pitanja ekonomije, energije i terorizma, socijalne programe, ljudska prava, zaštitu okruženja, kontrole naoružanja i slično, i time uveliko opredeljuju svetske ekonomske i razvojne perspektive.

⁴⁷ Reč je o globalizaciji vođenoj, tj. upravljanoj od strane institucija poput Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke, Svetske trgovinske organizacije, multinacionalnih kompanija i slično.

⁴⁸ Ove grupe su kroz kombinaciju elemenata festivala, uličnog pozorišta i nenasilne akcije, ulične demonstracije pretvorile u nekonvencionalnu uličnu nenasilnu akciju sa elementima umetnosti. Na primer, u Londonu su organizovali partiju monopola: gradili su se hoteli za beskućnike i slično.

Globalization), svetsko stanovništvo u sledećih 25 godina očekuju značajni izazovi ukoliko se procesom globalizacije ne bude upravljalo pažljivo, posebno u pogledu dohodovnih nejednakosti i zaštite prirodnog okruženja. Centralni scenario u ovom predviđanju najavljuje dalju ekspanziju globalne ekonomije u kojoj će, na širim osnovama zasnovan privredni rast, napadati postojeće siromaštvo. Međutim, borba sa siromaštvom neće biti svuda podjednako uspešna, posebno kada je u pitanju Afrika, niti će se dohodovne nejednakosti, kako između, tako i unutar zemalja, smanjivati. Proces rastućeg integrisanja svetskog tržišta će pojačavati pritisak na postojeće poslove u kome će se, posebno nedovoljno školovani i obučeni radnici i službenici suočavati sa sve snažnijom konkurencijom. Vlade će se posebno suočavati sa izazovima da iznalaze nove mogućnosti podrške slabijima i nova zaposlenja. U celini gledano, novi talas globalizacije će svet suočiti sa opasnostima dugoročnog, ali mestimičnog progressa.

Poseban ključni izazov globalizacije danas jeste da se svet združeno posveti rešavanju globalnih problema, od zagrevanja planete, preko infektivnih bolesti i slično kako bi opstao. U relativno kratkom vremenu, umreženi alterglobalistički aktivisti širom sveta su primorali protagoniste globalizacije odozgo da se brane, da promene retoriku, a delom i ponašanje globalnih institucija. Međutim, proces racionalizacije kome teže akteri civilnog društva kako bi postigli snažniji uticaj na globaliste, čini da se paradoksalno, kao što upozorava Mejido Kostoje⁴⁹ podriiva njihov legitimitet i emancipatorski potencijal. Naime, povremeni snažan uticaj antiglobalista na svetske institucije od ekonomije, politike do nauke čini se da upravo pomaže ovim institucijama da se održe i legitimišu kroz njihovu instrumentalizaciju.

Literatura⁵⁰

- [1] Apadurai Arjun, (1999) *Globalization and the Research Imagination*, *International Social Science Journal*, 160: 229-238
- [2] Aart Scholte, Jan (2005) *The Sources of Neoliberal Globalisation*, Geneva, United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD)
- [3] Appadurai Arjun, (1997) *Modernity at Large*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- [4] Broad Robin, (August 2006) "Research, Knowledge, and the Art of 'Paradigm Maintenance': The World Bank's Development Economics Vice-Presidency (DEC).", *Review of International Political Economy*, <http://www.tandf.co.uk/journals>, 387-419
- [5] Broad Robin, Cavanagh John, (2006), "The Hijacking of the Development Debate: How Friedman and Sachs Got It Wrong," *World Policy Journal*
- [6] Bullard Nicola, (2003) *Deglobalisation and strategies for building the movement*, Thailand. Focus on the Global South (<http://www.focusweb.org/>)
- [7] Chase-Dunn, Christopher et al., (1998) "Globalization: A World-System Perspective", XIV World Congress of Sociology, Montreal, www.csf.colorado.edu/systems/archives/papers.htm
- [8] Chomsky Noam, (1999), "Derivation by phase." MS, Cambridge, MA: MIT Press.
- [9] Chomsky, Noam, (1996) *Power and prospects: reflections on human nature and the social order*, St Leonards, N.S.W., Allen & Unwin
- [10] Chomsky Noam, (1999), *Šta to (u stvari) hoće Amerika*, Beograd, Čigoja štampa
- [11] Doyle W. Michael, (1997) *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism, and Socialism*, New York, W. W. Norton
- [12] Duddy Janice, (2005) Kako da se utiče na globalizaciju da bi svi ljudi imali koristi od nje?, http://www.globalizacija.com/doc_sr/s0009alt.htm
- [13] Đurić Kuzmanović T., (2007), *Nacionalna ekonomija*, Novi Sad, Alfa Graf NS
- [14] Đurić Kuzmanović, T., (2005), *Nova evropska ekonomija*. Novi Sad, Sengraf

⁴⁹ Manuel Mejido Costoya, 2007

⁵⁰ Literatura navedena u ovom radu predstavlja sažetu verziju bibliografije radova o globalizaciji objavljenih u autorkinom udžbeniku *Poslovno okruženje* (2008)

- [15] Đukić P., (2005), Pet godina ekonomske tranzicije u Srbiji: učinci reformi i razvoj privrede, u: Srećko Mihajlović (ur.), *Pet godina tranzicije u Srbiji*, Beograd, Socijaldemokratski klub, Fondacija Friedrich Ebert Stiftung, str. 51- 78
- [16] Evaluation Finds That IMF Misleads the Public about its Role in Africa, Bretton Woods Project, April 2, (2007) *GPF Newsletter*,
<http://www.globalpolicy.org/soecon/bwi-wto/imf/2007/0402imfmisleads.htm>
- [17] Hirst Paul, Thompson Grahame, (1996) *Globalization in Question*. London, Polity Press.
- [18] Fukuyama Francis, (1992) *The End of History and the Last Man*. New York, The Free Press.
- [19] Giddens A., (2001), Treći put. Obnova socijaldemokracije, *Republika*, br. 269: 16-30
- [20] Giddens Anthony, (1990) *The consequences of modernity*, Cambridge, Polity Press
- [21] Giddens Anthony, (2000) *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*, New York, Rutledge
- [22] *The Globalization Index, Foreign Policy and A.T. Kearney*, (2006),
<http://www.globalpolicy.org/globaliz/econ/indexgen.htm#globindex>
- [23] Grubačić A., (2003), *Zašto nisam anti-globalista*, *Globalizacija odozdo*
http://www.b92.net/info/vesti/tema.php?order=priority&yyyy=2003&mm=06&dd=02&nav_id=110144
- [24] *Globalisation: the role of the IMF*, 2006, House of Commons Treasury Committee
- [25] Grubačić Andrej, (2003) *Globalizacija odozdo*, <http://www.nettime.org/pipermail/nettime-see/2003q2/000059.html>
- [26] Grubačić Andrej, (2003), *Globalizacija nepristajanja*, Novi Sad, Svetovi
- [27] Will Hutton, Anthony Giddens (ur.), (2000) *On the edge. Living with global capitalism*, London, Jonathan Cape
- [28] Holton Robert J., (1998) *Globalization and Nation-State*, New York, St. Martins
- [29] Hutton W., (2002) *The World We are In*, London, A Little Brown
- [30] Huntington Samuel, (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, New York, Simon and Schuster
- [31] Held David, (1999), „The Transformation of the Political Community: Rethinking Democracy in the Context of Globalization“, u: Ian Shapiro i Casiano Hacker-Cordon, *Democracy Edges*, Cambridge, Cambridge University Press, str. 84-111
- [32] Hirst P., Thompson G., (2002), The Future of Globalization, *Cooperation and Conflict*, Vol. 37, No. 3: 247-265
- [33] Hopkins Terence, Wallerstein Immanuel, Casparis J., Derlugian G., (1996), *The Age of Transition: Trajectory of the World-System, 1945-2025*, London, Zed Books.
- [34] Hunter Allen, (1995), *Globalization from Below? Promises and Perils of the New Internationalism*, *Social Policy* (25)4: 6-13.
- [35] Jameson F., Miyoshi M. (ur.), (1998), *The Cultures of Globalization*, Durham, Duke University Press.
- [36] Jessop Bob, (1995) *The Future of the National State: Erosion or Reorganization? General Reflections on the West European Case*. Conferência da Theory, Culture and Society "Culture and Identity: City, Nation, World". Berlin, 10-14 August.
- [37] Klein Naomi, (2001) *No logo*, London, Flamingo
- [38] Lal Deepak, (1985) *The Poverty of Development, Economics*, Cambridge Mass, Harvard University Press
- [39] Mihajlović S., Podunavac M., Komšić J., Đukić P., Stojiljković Z., Paunović Ž., Kuljić T., Milošević M., Vasić M., Vuletić V., (2005) *Pet godina tranzicije u Srbiji*, Beograd, Socijaldemokratski klub, Fondacija Friedrich Ebert Stiftung
- [40] Mitić, A., (2004) Liliptanska strategija, *NIN*, 2766
- [41] Manuel Mejido Costoya, (2007) *Toward a Typology of Civil Society Actors: The Case of the Movement to Change International Trade Rules and Barriers*, Geneva, UNRISD
- [42] Chris Nineham, (2007), 21. 11. *Naomi Klein Talks About Her New Book* www.socialistreview.org.uk
- [43] Robertson R., (1992), *Globalization*, London, Sage.

- [44] Samardžić N., (2006), *Liberalne revolucije su nezamislive* Danas, 11-12.3.2006
- [45] Sklair L., (1991), *Sociology of the Global System*, London, Harvester Wheatsheaf
- [46] Steger B. Manfred, (2003), *Globalization, A Very Short Introduction*, Oxford, University Press
- [47] Stiglitz Joseph, (2002), "*Broken Promises*" u: *Globalization and Its Discontents*, London. Allen Lane and Penguin Books
- [48] Santos Boaventura de Sousa. (1995) *Toward a New Common Sense: Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition*, New York. Routledge
- [49] Santos Boaventura de Sousa, (2000) *Law and Democracy: (Mis)trusting the Global Reform of Courts*, u: Jane Jensen; B. S. Santos (ur.), *Globalizing Institutions: Case Studies in Regulation and Innovation*. Aldershot: Ashgate, 253-284
- [50] Santos Boaventura de Soza, (2002), *Procesi globalizacije*, „Reč”, 68-14, decembar
- [51] Somavia, J., 2004, Working for a Fair Globalization, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inf/pr/2004/7.htm>
- [52] Štiglic DŽ., (2004) *Protivrečnosti globalizacije*, Beograd, BSBM-X
- [53] Stiglitz J., (2006) *Making Globalization Work*, New York, WW Norton
- [54] Žozef Štiglic, 26-28. april 2003, *Zapad ne čuje jauke siromašnih*, „Danas”
- [55] Stiglitz J., (2006) *How to Fix the Global Economy*, October 3, „New York Times”
- [56] Strange S., (1998) *Territory, State, Authority and Economy: A New Realist Ontology of Global Political Economy*, u: Cox, Robert W. (ur.) *The New Realism: Perspectives on Multilateralism and World Order*, London: Macmillan, str. 15-19.
- [57] Strange S., (1999), *States, Firms and Diplomacy*, u: Friedan, Jeffry & Lake, David (eds.) *International Political Economy*, Routledge, str. 61-68.
- [58] Strange S., (1999) *What Theory? The Theory In Mad Money*, CSGR Working Paper No. 18/98, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation
- [59] Vuletić V., (2003), *Rivalski pristupi u izučavanju globalizacije*, u: *Aspekti globalizacije*, Vladimir Pavićević, Vladimir Petrović, Ivana Pantelić, Milan Sitarski, Goran Milovanović., Beograd, Beogradska otvorena škola, Dosije
- [60] *World Economic Outlook*, (1997), Washington DC, International Monetary Fund
- [61] Vuletić V., (2003), *Globalizacija - mit ili stvarnost, sociološka hrestomatija*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- [62] The World Commission on the Social Dimension of Globalization, (2004) *A Fair Globalization: Creating Opportunities for All*
- [63] World Bank, (2007) *Global Economic Prospects 2007: Managing the Next Wave of Globalization* Washington, DC, The World Bank